Ѕѣлѡ е-списание в областта на хуманитаристиката
X-XXI в. год. XIII, 2025, брой 32; ISSN 1314-9067 https://www.abcdar.com

Magdalena Abadzhieva
(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

Christian-related Names in the Dialect of the Belene Catholics

Abstract: This article examines Christian-related names in the dialect of the Bulgarian Catholics from Belene. The data were collected by Elena Vraykova, a native of the town. Many of the examples reflect the Catholic affiliation of the speakers and are also found in the Banat dialect, which is related to the southern and northern Paulician dialects. A thorough study of the dialect of the Belene Catholics could provide valuable insights into the historical development of this speech community and into the dialect of the Banat Bulgarians.
Keywords: Bulgarian Catholics, spoken Bulgarian language, Belene, Banat, Banat Bulgarians

Магдалена Абаджиева
(България, БАН, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“)

Названия, свързани с християнството, от говора на българите католици от Белене[1]

Говорът на българите католици от Белене е типичен северен павликянски говор и представлява значим обект за диалектологични и социолингвистични проучвания, тъй като в него се съчетават архаични езикови черти, конфесионално обусловена лексика и чужди езикови влияния, най-вече от страна на хърватския и италианския език. Макар фонетичните и морфологичните особености на този диалект да са сравнително добре проучени от Нено Неделчев (Неделчев/Nedelchev1994), неговата лексика все още не е предмет на цялостно и систематично изследване. Особен интерес представлява лексикалният пласт, свързан с християнската вяра, тъй като отразява не само духовния живот на общността, но и нейната историческа съдба и културна идентичност, пряко свързани с католическото вероизповедание. Настоящата статия си поставя за цел да представи и анализира избрани названия, словосъчетания и изрази, свързани с християнството, засвидетелствани в новия Речник на говора на българите католици от Белене на Елена Врайкова, като ги разглежда в съпоставка с банатския говор и езика на българската католическа книжнина.

Елена Врайкова, родом от Белене и носител на говора, издава малък речник „Говор на павликяните католици“, част I и II, който не е придружен от граматична информация за думите и езиковедски коментар (Врайкова/Vraykova 2003; Врайкова/Vraykova 2007). От 2023 г. същата авторка работи по съставянето на нов Речник на говора на българите католици от Белене, който е значително допълнен в сравнение с предишния и предстои да бъде публикуван в рамките на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“. Като един от резултатите от изпълнението на този проект е посочено съставянето на словник на банатския говор, сроден с южния и северния павликянски говор. Голяма част от банатските българи са изселници

[1] Публикацията е резултат от изпълнението на проекта „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, съгласно договор КП-06-Н70/1.

именно от Белене и областта, поради което новият Речник на говора на българите католици от Белене на Елена Врайкова би дал ценен материал за анализ на говора на банатските българи и добра отправна точка към изследване на неговото историческо развитие.

Названията, свързани с католическото вероизповедание, представляват около 5% от новия Речник на Елена Врайкова. В настоящата статия се представя избрана извадка от този лексикален пласт, като освен думите се посочват словосъчетания и изрази. Към някои от примерите има допълнителен езиковедски коментар.

б и т л ѐ н с к у т у м ȍ н ч е Детенцето Исус

Лексемата *мȍнче* е характерна и за банатския говор (Стойков/Stoykov 1968: 143). В Речника присъства и изразът *бȁций мȍнчиту* (Целунах детенцето Исус), който се свързва с празника Коледа, когато енориашите се покланят на фигура на детето Исус, изложена пред олтара, и я целуват в знак на преклонение.

б л ъ г у с ѐ в ъ н’ *ср.* Благославяне. *Дъ тъ Бȍгъ блъгусѝ!* (Бог да те благослови!).

б р ъ й н ѝ ц ъ *ж.* Броеница за молитва при католиците.

Б у ж а̀ м а̀ й к’ ъ Божия майка, Дева Мария.

в и н ч ѐ н е *ср.* Венчавка. *Аз ддъ нъ ч³рквъ дъ гл’³дъм винчѐн’ту нъ бу́лкътъ и млъдужѐнцъ* (Аз ходя на църква да гледам венчавката на булката и младоженеца). Думата е фонетично много близка до тази, която употребяват банатските българи, а именно *винчêн’* (Стойков/Stoykov 1968: 51) с характерното широко *е* и преход на неударено *е>и.*

г ȍ р н е н ц ы *мн.* Енориаши от католическата църква „Св. Антон Падуански“, която се намира в горната махала на град Белене и е наричана *гȍрнъйтъ ч³рквъ*.

Фактът, че католическата българска общност в Белене е била разделена на горна и долна махала, всяка със своя църква, е довел до появата на наименованията *гȍрненци* и *дȍлненци*. Долната църква се нарича „Рождение на Дева Мария“. Лексемата *гȍрненци* произлиза от прилагателното *гȍрен*.

Г ȍ с п у *м.* Господ *Дъ мъ прустѝ Гȍспу!* (Да ме прости Господ!).

г р ѐ й *м. мн.* греувѐ Грях. *Сирмȁсе греувѐте!* (Ние грешните!). Лексемата е много близка до *грêй*, посочена от Стойков като характерна за банатския говор (Стойков/Stoykov 1968: 60). Същото се отнася и за производното съществително *грѐшник’* в Речника на Елена Врайкова; *грêшник’* в Речника на Стойков (Стойков/Stoykov 1968: 60).

Г у л ѐ м ъ Д ъ в ѝ ц ъ М ъ р ѝ й ъ Празникът Голяма Богородица, който се отбелязва на 15 август. Името *Богородица* е нетипично за езика на българите католици от Белене. То не се открива и в банатския говор. Наименованието обаче е засвидетелствано в книжнината на българите католици от XVIII век, например в ръкопис 778 НБКМ от 1773 г. на Петър Ковачев Царски се откриват следните примери: *o Mario Bogorodize slavna Devize nai cista*, с. 8; *Pod tvoje krile se krieme Sveta Bogorodize*, с. 9; *Moli za nas Sveta Bogorodize*, с. 19.

г ъ р л ȍ с в ъ м с ъ *гл.* На празника Св. Влас, който се чества на 3 февруари, в католическата църква се извършва специален ритуал. Свещеникът поставя под брадата на всеки присъстващ две кръстосани и запалени свещи и произнася благословията: „Нека Бог те пази и избави от болести на гърлото“. *Жъ вурѝм със Сѝйъ на ч³рквъ дъ съ гърлȍсвъм* (Ще отидем със Сия на църква да се гърлосваме). Думата е производна от общославянското *гърло*.

г я̀ у / г я̀ у л *м., мн.* гя̀уле Дявол, сатана *Дъ тъ зѝмът г'а̀улете!* (Да те вземат дяволете!).

д о̀ л н е н ц и *мн.* Католици към църквата „Рождение на Блажена Дева Мария“, т.нар. *долна църква*.

д о̀ м е н *м.* Католически свещеник. *Дòмен нъ гòрнъйтъ ч³рквъ мòгу гудѝни бѐш дòм Гъорги Шѝпкъ* (Свещеник на горната църква много години беше дом Георги Шипка).

Лексемата е широко разпространено и в книжнината на българите католици в ръкописни и старопечатни книги. Вероятно е навлязла от италианския език, от итал. *Domine*, вокатив на лат. *domĭnus*. Засвидетелствана е и в Речника на Ст. Стойков като характерна за говора на банатските българи (Стойков/Stoykov1968: 70).

И з л у ж ѐ н ц и *само мн.* Празникът *Трѝдница*, при който три дни по три пъти на ден се ходи на църква, прави се изповед и причастие. В този период идват католически свещеници от други енории, за да проповядват, а светото причастие се изважда от дарохранителницата и се излага на видно място в храма – най-често в средата на олтара, за да могат вярващите да коленичат и да му се поклонят. Наименованието на празника произлиза от глагола *излѐжа* и се свързва с начина на неговото отбелязване (излагането на дарохранителницата на видно място в храма).

и с п ѐ д в ъ н' *ср.* Изповед. *Òчиту Йъруслàу жъ му испѐдвъ и причъстѝ* (Отец Ярослав ще ни изповяда и ще ни причести).

и с ỳ с е л ч е *ср.* Фигурка на детенцето Исус.

Фигурката на детенцето Исус е свързана с празника Коледа, когато в полунощ срещу 25 декември енориашите отиват на църква, за да се поклонят на детенцето Исус. Фигурката, наречена *исỳселче*, се излага пред олтара.

Ж ỳ у в ѐ р д е Католически празник Тяло Христово.

Празникът „Тяло и кръв Христови“ се отбелязва от българите католици в дните след Възкресение Христово като израз на благодарност за силата и чудото на Евхаристията. В миналото той винаги се е празнувал в четвъртък, като енориашите са го почитали с поставяне на олтари извън църквите, богато украсени със зеленина и цветя. Словосъчетанието *жỳу вѐрде* означава буквално „зелен четвъртък“ (вероятно от италианското *giovedi verde*) и се свързва с деня и с начина, по който се чества празникът.

к а̀ л е ш *м.* Чаша за причастие в католическата църква.

Лексемата *калѐш* (*кàлеш*, *калѝш*) е част от християнската терминология в книжнината на българите католици и стои срещу гръцката заемка в православните текстове *потир* (от гр. ποτήριον ‘чаша’) (БЕР/BER V: 554). Произлиза от лат. calix и е проникнала в западнославянските езици (срв. хрв. kälež; слов. kálež; ч. пол. kielich). Не е описана в Българския етимологичен речник (БЕР), но вероятно в книжнината на българите католици навлиза с посредничеството на хърватския или италианския език.

Лексемата *калѐш* (калѝш) се среща както в ръкописи от вт. пол. на XVIII век, така и в новия превод на Светото писание за банатските българи. Думата *кàлеш* в значение ‘чаша за причастие, потир’ е описана от Ст. Стойков като характерна за банатския говор, определена е от него като хърватизъм (Стойков/Stoykov 1968: 105).

В българските диалекти според Архива на българския диалектен речник (АБДР) *кàлеш/калѐш* като прил. или същ. име има широка употреба, но с различна етимология и в други значения (‘цвете’, ‘червена китка’, ‘царичина’, ‘хубав’, ‘гиздав, вакъл’, ‘кестеняв’ и др.).

К ò л ъ д ъ *ж.* Християнски и народен празник на 25 декември, Коледа.

к р ³ з м ъ н’ *ср.* Миропомазание. Думата е проникнала най-вероятно в езика на българите католици от хърватски, срв. хрв. *krȉzma*, което идва от лат. *chrisma*. Близък до този фонетичен вариант, *крȗзман’*, се открива със същото значение и в говора на банатските българи (Стойков/Stoukov 1968: 115).

к у ш ъ р ѝ щ у *ср.* 1. Амвон в католическа църква. *Отѐц Ледѝн кът съ кàчи нъ кушърѝщуту, дѝгни двѐте ръцѐ към Бòга.* 2. Кошер за пчели. 3. Полог за птица.

В АБДР думата *кошерѝще* е засвидетелствана със значение ‘голям кошер за пчели’ (Тетевенско, Ихтиманско) и ‘дебела жена’, ‘издута пола’ (Видинско, Белоградчишко). Лексемата се открива и в БЕР, във фонетичния вариант *кошарѝще*, със значение ‘конусовидна част на изплетен от пръчки кошер’ (БЕР/BER 2: 692, под *кòшер*). Значението ‘амвон в църква’ в Белене е метафорично поради визуалната прилика между амвона и кошера за пчели. Друго наименование на амвона в същия говор е *пръкъзàлу* ‘място, от което се приказва (говори)’.

к ъ д ò н’ *м.* Камбана в църква.

Лексемата се среща още и в Банат – *каддòн’* ‘звънец’, както и в Трънчовица, Никополско – *каддòна* ‘камбана’, където също живеят българи католици (БЕР/BER 2: 132; Стойков/Stoykov 1968: 103). В АБДР думата е регистрирана със значение ‘камбана’ и в Свищовско (с. Ореш и с. Трънчовица), като и в двете селища има предимно католическо население. В БЕР се извежда от нгр. κώδων ‘звънец; църковна камбана’ (БЕР/BER 2: 132).

м ѝ с ъ *ж.* Литургия в католическа църква. В православната традиция за назоваването на главната християнска служба се употребява думата литургия, която е навлязла в българския език от старогръцкия и се открива още в старобългарските паметници от X–XI век (Иванова-Мирчева (ред.) 1999: 799). В говора на българите католици от Белене се среща характерната за западната християнска терминология дума *мѐса*, но във фонетичния вариант *мѝсъ* (от лат. mĭssa). Думата е характерна и за банатския говор, където от същия корен се употребява и съществителното име *мѝсник* със значение ‘свещеник’ (Стойков/Stoykov 1968: 141).

м ъ р ѝ й ч е *ср.* Медальонче с образа на Дева Мария. Думата е производна на съществителното собствено име Мария (от Дева Мария).

п р ъ п ѐ д в ъ м *гл.* Проповядвам. *Òчиту тъс нъдѐле пръпѐдвъ дъ сми дубрѝ òръ* (Отчето тази неделя проповядва да сме добри хора).

п у к ò р ъ *ж.* Покаяние. Употребява се и за мъка, болка. *Гулѐмъ пукòръ имам* (Голяма болка имам).

Някои изследователи приемат лексемата *pokòra* със значение ‘покаяние’ в книжнината на българите католици за хърватизъм (Валчак-Миколайчакова 2004: 114; Стойков 1968: 191). В съвременния хърватски език първото значение на *pòkora* е ‘тайнство, в което свещеникът, в името на Бог, дава опрощение на греховете на тези, които се покаят’. Пак там може да означава и ‘наказание, мъка, беда, зло’. Думата е характерна и за банатския говор, описана е от Ст. Стойков със значение ‘покаяние’ (Стойков/Stoykov 1968: 191).

с п у л à й н ъ Б о г а Благодаря на Бога!

Частицата ‘сполàй’ означава ‘благодаря’ и има гръцки произход, от израза ‘εἰς πολλὰ ἔτη’, който означава ‘за много години’. Смята се, че ‘сполай’ е преосмислена в

българския език като форма за повелително наклонение, а гръцкият завършек –τη – като кратка дателна форма на личното местоимение за 2 л., ед. ч.

С р ѐ к’ з м ³. Празникът Сретение Господне.

При католиците в Белене на този ден се освещават свещи за благополучие. Името на празника вероятно е свързано с факта, че Сретение Господне (на 2 февруари) е посред зима – оттам *Срѐк’ зм³,* т.е. ‘в средата на зимата’. То е образувано с предлога *срѐк’*, характерен както за българите католици в Белене, така и за банатските българи. В БЕР откриваме подобно диалектно образуване *средзѝма* ‘празник Св. Атанас, 15 януари’, извлечено от Речника на Н. Геров (БЕР/BER 7: 412, под *сред*).

С р ѐ к’ н ò ш. 1. Полунощ. 2. Нощта на Рождество Христово. *Жъ вър³ нъ ч³рквъ нъ Срѐк’ нòш* (Ще отида на църква на Рождество Христово). *Сѐкъ гудѝнъ òдим нъ Срѐк’ нòш нъ ч³рквъ* (Всяка година ходим на Рождество Христово на църква).

Словосъчетанието се среща и в Банат, но във фонетичния вариант *срề кьнòш* ‘среднощ, полунощ; север’ (БЕР/BER 7: 412, под *сред*). Интерес представлява това, че в говора на българите католици от Белене се употребява и за празника Рождество Христово. Образувано е отново с предлога *срѐк’* (по модела на *Срѐк’ зм³*).

У л ѝ к’ д е н’ *м.* Великден.

У р ³ б и н ц ъ *ж.* Връбница.

у ч ѝ р н ъ *ж.* Вечерна литургия в католичската църква.

ъ ш ³ м *м.* Дявол. *Дъ тъ зѝмът ъш³мете!* (Да те вземат дяволите!). Думата е с неустановена към момента етимология. В Речника на Сюлейманоглу (Grannes 2002: 17) е засвидетелствана лексемата *аш³м* със значение ‘буря’, от тур. *hişim*, но трябва допълнително проучване, за да се установи или отхвърли връзкага със значението ‘дявол’ в говора на българите католици от Белене.

ч ³ р к в ъ *ж.* Църква. Думата е характерна и за банатския говор (Стойков/Stoykov 1968: 273).

ъ л à й *м.* Тържествена процесия с икони в миналото. Думата е от тур. *alay* ‘полк, шествие’.

я à к ъ й т ъ в е р ъ Нарицателно за вярата в Римокатолическата църква.

Новият Речник на Елена Вракова съдържа и изрази, свързани с християнската вяра, напр: *Бòг дàвъ, Бòг зѝме* (Бог дава, Бог взема); *Бòжи, илà му нъ пòмуш!* (Боже, ела ни на помощ!); *Бòжи, с тѝбе нъпрѐк’!* (Боже, с тебе напред!); *Ису́се, нъ тѝбе съ нъдѐвъм* (Исусе, на тебе се надявам). Някои от примерите, макар да не принадлежат към християнската лексика, са пряко свързани с религиозните практики на християните в Белене, напр.: *Нъ ч³рквътъ сѐд’ъми нъ кулѐнци* (В църквата сядаме на колене); *Бог упрустѐвъ греувете нъ òрта* (Бог опрощава греховете на хората); *Ушчѝре òдий нъ ч³рквъ* (Вчера ходих на църква); *Òдий нъ ч³рквъ и зъй щѝ* (Ходих на църква и купих свещи) и др.

Заключение

Представеният лексикален материал ясно показва, че названията, свързани с християнството, заемат съществено място в говора на българите католици от Белене и отразяват както конфесионалната им принадлежност, така и историческите контакти на общността. Анализът на думите и словосъчетанията разкрива устойчиви паралели с банатския говор, което потвърждава тяхната генетична и културна близост. В лексиката се откриват както думи със славянски произход, така и заемки от латински, италиански,

хърватски и гръцки, а също и специфични названия, обусловени от католическата религиозна практика. Разгледаните примери предоставят ценен материал за изследване на историческото развитие на банатския говор и по-общо на българската католическа езикова и културна идентичност.

ЛИТЕРАТУРА:

БЕР 1971–2010: Български етимологичен речник. Т. 1–7. София, Издателство на БАН (BER 1971–2010: Balgarski etimologichen rechnik. T. 1–7. Sofia, Izdatelstvo na BAN).

Врайкова 2003: *Врайкова, Е*. Говор на павликяните – католици. Плевен: Кентавър 66 (Vraykova 2003: *Vraykova, E*. Govor na pavlikyanite – katolitsi. Pleven: Kentavar 66).

Врайкова 2007: *Врайкова, Е.* Говор на павликяните – католици. Книга II. Плевен: Кентавър 66 (Vraykova 2007: *Vraykova, E*. Govor na pavlikyanite – katolitsi. Kniga II. Pleven: Kentavar 66).

Иванова-Мирчева (ред.) 1999: *Иванова-Мирчева, Д.*, ред. Старобългарски речник. Том I. София: Издателство „Валентин Траянов“ (Ivanova-Mircheva (red.) 1999: *Ivanova-Mircheva, D.*, red. Starobalgarski rechnik. Tom I. Sofiya: Izdatelstvo „Valentin Trayanov“).

Неделчев 1994: *Неделчев, Н*. Диалект на българите-католици: северен павликянски говор. Велико Търново, Печатница „Абагар“ (Nedelchev 1994: *Nedelchev, N.* Dialekt na balgarite-katolitsi: severen pavlikyanski govor. Veliko Tarnovo, Pechatnitsa „Abagar“).

РБЕ: Речник на българския език. Т. 1–16. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, Институт за български език, 2001–2023 (онлайн) (RBE: Rechnik na balgarskiya ezik. T. 1–16. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, Institut za balgarski ezik, 2001–2023 (onlayn) [05.01.2026].

Стойков 1968: *Стойков, Ст*. Лексиката на банатския говор. София: Изд. на БАН (Stoykov 1968: *Stoykov, St*. Leksikata na banatskiya govor. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Grannes 2002: *Grannes, A., K. Rå Hauge, H. Süleymanoğlu. A*. Dictionary of Turkisms in Bulgarian. Oslo: Novus.

Walczak-Mikołajczakowa 2004: Walczak-Mikołajczakowa, Mariola. Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii. Poznan: Uniw. im. Adama Mickiewicza.